

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ГОЛОДУ 1946–1947 рр. НА РЕЛІГІЙНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

Специфікою релігійності є її ріст у важкий в житті людини період. Таким був і голод 1946–47 рр. Російський та американський соціолог П. Сорокін, аналізуючи причини, які призводять до швидких і всезагальних відхилень в поведінці людей, писав, що якщо травний рефлекс значної частини населення пригнічується голодом, то це призводить до бунтів¹. Однак ці виступи були неможливі за умов існування сильної міцної держави. Тому жертви голоду, не маючи змоги виразити своє невдоволення, не бачачи зовнішніх шляхів вирішення проблеми, звертали увагу на свою внутрішню сферу – шукали спасіння в релігійній вірі. Релігієзнавець Л. Мандригін писав, що людина „у важливий момент, загубивши віру в себе і не маючи можливості спертися на підтримку колективу чи близьких людей... нерідко намагається знайти життєву і духовну підтримку в церкві чи молитовному будинку”². Особливо поширеними подібні причини були в період війни та голоду, коли горе та відчай були поширеним явищем у багатьох сім'ях. Багато осіб, які були індиферентними до віри чи тими, що вагалися, потрапивши в скруту, намагалися знайти допомогу та підтримку в Бога.

Радянські чиновники неодноразово були свідками, коли віруючі вимолювали в Бога допомогу для себе та своїх рідних і близьких. Наведемо приклад поведінки людей, що шукали спасіння в Бозі (хоча він стосується війни, однак є типовим для періоду голоду): „Багато раз я бачив у церквах фігури жінок, які схилили свої коліна, опустили на кам'яну підлогу і з трепетною і палкою мольбою дивилися на пусті очі ікон. Плакали і молилися з гарячою вірою, надіялися, що Бог – добрий і милосердний – зглянеться і врятує їх близьких...”³. Люди, які не могли ніде знайти захисту від голоду, шукали його в Бозі.

Особливістю молитовної практики жертв голоду було те, що вона носила переважно матеріально-прикладний характер. Віруючі просили в Бога в основному не духовного спасіння, а їжі, порятунку від голодної смерті. В цей період дещо змінюється і ставлення до посту: для голодної людини проблема посту не стояла, він у найбільш суворій формі був “дарований” як природою, так і владою.

В буденній релігійній свідомості того часу ідея Ісуса Христа як Спасителя від гріха часто витіснялася ідеєю Спасителя від голоду. Розмови з багатьма віруючими людьми, що пережили голод, свідчать, що на той час в їх свідомості панували думки на кшталт: “Потрібно пережити голод, а потім думати про Царство Небесне”, “Боже, врятуй від голоду мене і рідних”, “Боже, нагодуй”,

“Боже, допоможи вижити мені і рідним”. Ці думки-молитви і їм подібні в той період були досить вимовними та поширеними. Серед людей були і такі, які намагалися “торгуватися” з надприродним. В своїх молитвах вони висували вимоги: “Боже, врятуй від голоду мене і мою сім’ю і я увірую в тебе”, “Боже, врятуй і я буду часто ходити в церкву і молитися”. Останнє свідчить не стільки про прагматичний підхід, скільки про те, що людина у відчайдушній ситуації ставила на кон саму себе. Вона була готова виконувати ті дії, які не відповідали її світогляду, а може навіть суперечили йому. Інстинкт виживання в цьому плані був сильнішим над свідомістю.

Голод, як і війна, вплинули на активізацію обрядової активності віруючих. Розглянемо цю проблему на прикладах, що стосуються другої половини 1940-х рр. Досить високою у цей період була участь віруючих у богослужіннях. В інформації з питань проведення віруючими свята Пасхи 2 травня 1948 р., поданій в управління агітації та пропаганди ЦК КП(б)У уповноваженим Ради в справах РПЦ в УРСР П. Ходченком, зазначалося, що в цей день усі церкви були переповнені людьми. Храми не могли вмістити у своїх стінах віруючих, що бажали туди потрапити⁴. В цей рік, на відміну від попередніх років, серед відвідувачів храмів був значний відсоток підлітків – дітей шкільного віку, а також військових. Розглянемо ситуацію по окремих регіонах. Так, згідно свідчень уповноваженого у справах РПЦ по Дніпропетровській області Бабасова, у день Пасхи серед відвідувачів Троїцького собору в м. Дніпропетровську молодь і діти склали 20–25%, а загальна кількість відвідувачів собору у цей день сягала до 6 тис. осіб. У Миколаївській церкві діти не лише приходили як відвідувачі, а й приносили паски для освячення⁵. Уповноважений по Харківській області Снежко також відзначав, що пасхальні служби в храмах були багатолюдніші, ніж у минулому році. Він зазначав, що в храмах Харкова багато молоді. Серед відвідувачів були окремі групи військових – не лише солдати, а й офіцери. Вони хрестились і ставили свічки⁶. Про збільшення кількості осіб, які відвідали пасхальні служби в 1948 р., повідомляв і уповноважений Ради у справах РПЦ по Сталінській області. Він зазначав, що у церквах тоді побувало понад 500 тис. осіб⁷. Число 300–400 тисяч відвідувачів пасхальних служб у тому році назвав й уповноважений по Чернігівській області⁸. Уповноважений по Житомирській області повідомляв, що в деяких міських храмах підлітків налічувалося до 30–40 %⁹. В 1940-і рр. у багатьох регіонах ми спостерігаємо цікаву специфіку у відвідуванні храмів: деяке зниження відвідувань богослужінь після закінчення війни (1945–1946 рр.) і ріст цих показників під час голоду і після (1947–1948 рр.). Коли спогади про голод трохи відступили в часі, то багато людей знову „забували” Бога.

Слід відзначити, що хоча активізація релігійності була притаманна загалом по Україні, однак мали місце і винятки. В тих місцях, які голод

зачепив не дуже сильно, могла спостерігатися і протилежна тенденція. Так, в окремих регіонах відвідування храмів у будні в період голоду і після зменшувалося. Так, у місті Дзержинську відвідування церкви 1947 р. порівняно з 1946 р. зменшилося на 70%: якщо у 1946 р. у недільні дні церкву відвідували по 100–150 чол., то в 1947 р. – не більше 20–50 чол., більшість з них – люди похилого віку¹⁰. Уповноважений в справах РПЦ у Харківській області теж зазначав, що відвідування храмів не зростало, а в деяких випадках зменшувалося, особливо у другій половині 1946 р. і на початку 1947 р.; виконання релігійних обрядів: хрещень, похорон, вінчань – не лише не знижувалося, а й у багатьох випадках зростало¹¹.

Високим у цей період був рівень здійснення релігійних обрядів над віруючими. Тільки в Жмеринському районі Вінницької області у 1947 р. було здійснено близько 5 тис. релігійних обрядів (хрещень, відспівувань тощо)¹². Уповноважений Ради в справах РПЦ Федотов, після своєї поїздки по Києво-Святошинському району, відзначав: “В с. Михайлівська Рубежівка (Михайлівка – Рубежівка – прим. авт.) всі церковні обряди жителі цього села акуратно виконують, всі хрестять дітей, жодного похорону без священика не буває. Немає жодного випадку в селі, щоб ті, що беруть шлюб не вінчалися у церкві. В 1946 р. хрещень було 63, вінчань – 43, похорон – 27”¹³. Тут виконували релігійні обряди і члени партії. Так, комуніст Дудник хрестив дитину, комуніст Ковтун (39 р.) та дочка голови колгоспу вінчалися у церкві¹⁴. Уповноважений Ради в справах релігійних культів по Волинській області М. Діденко у звіті за січень 1949 р., характеризуючи релігійне життя с. Пожарки Рожищенського району, писав: “... У селі до цих пір немає ні одного народженого, над яким не здійснюють хрещення, немає жодного шлюбу поза церковним вінчанням..., навіть голова сільради не зміг цього уникнути і хрестив дитину, тому, як він заявив, що якщо залишити дитину не хрещеною, то тоді жити у селі неможливо – засміють”¹⁵. В досліджуваній період спостерігається виконання багатьох релігійних обрядів над комуністами. Лише в Жмеринському районі Вінницької області в 1947 р. було здійснено 140 обрядів на членами ВКП(б)¹⁶.

Особливо високим в період голоду 1947–1948 рр. був рівень здійснення обряду хрещення. Для багатьох пересічних віруючих він навіть у благополучний період був „магічним” актом захисту дитини від негараздів. У скрутний час акценти на його „магічні” дії посилювалися. В той же час це не можна сказати про обряд вінчання. Одруження багато осіб намагалися відкласти до більш благополучного часу. Не мав досить широкого розповсюдження й поховальний релігійний обряд. Коли людей звозили на кладовище підводами, живі турбувалися про тих, хто ще мав надію вижити. В умах надавалася перевага земному спасінню над небесним. В наступні роки знову посилюється інтерес до виконання поховального обряду та вінчання.

Однак зауважимо, що мова йде про регіони України, які особливо пережили голод, а не про ситуацію в УРСР загалом.

Таким чином, голод 1946–47 рр., як і війна 1941–45 рр., були важливими факторами впливу на динаміку релігійності, на зміну її акцентів. Різке погіршення життєвих умов для багатьох осіб сприяло активізації релігійної віри. Відсунення цих подій в часі переставало служити чинником активізації віри та релігійної поведінки.

¹ Сорокин П. Человек, цивилизация, общество. – М.: Политиздат, 1992. – С. 272.

² Цит. за: Букин В.Р. Психология верующих и атеистическое воспитание. – М.: Мысль, 1969. – С. 149.

³ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1642. – Арк. 12.

⁴ Там само. – Спр. 5317. – Арк. 15.

⁵ Там само. – Арк. 16.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Там само. – Арк. 17.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. – Спр. 4556. – Арк. 15.

¹¹ Там само. – Спр. 4555. – Арк. 102, 105.

¹² Там само. – Оп. 70. – Спр. 1281. – Арк. 1.

¹³ Там само. – Оп. 23. – Спр. 4555. – Арк. 68.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Гаврилюк О. Ставлення тоталітарного режиму до релігійних осередків волинського села після другої світової війни // Науковий вісник ВДУ: Журнал Волинського державного університету ім. Лесі України. – Філософські науки. – 1998. – № 10. – С. 103.

¹⁶ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 1281. – Арк. 1.